

УДК 372.2

## **ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИКОРИСТАННЯ КАЗКИ ЯК ЗАСОБУ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

**Сурмило О. А.**

*У статті теоретично обґрунтовується використання казки у моральному вихованні старших дошкільників, виокремлюються педагогічні умови морального виховання старших дошкільників засобами казки, аналізуються результати їх експериментальної перевірки.*

*Ключові слова: моральне виховання, діти дошкільного віку, казка, педагогічні умови використання казки.*

*В статье обосновывается использование сказки в нравственном воспитании старших дошкольников, выделяются педагогические условия нравственного воспитания старших дошкольников средствами сказки, анализируются результаты их экспериментальной проверки.*

*Ключевые слова: нравственное воспитание, дети дошкольного возраста, сказка, педагогические условия использования сказки.*

*The article provides theoretical substantiation for using fairy tales in moral education of senior preschoolers, determines pedagogical conditions for moral education of senior preschoolers by means of fairy tales and presents an analysis of results of experimental verification.*

*Key words: moral education, children of preschool age, fairy tale, pedagogical conditions for using fairy tales.*

---

**Постановка проблеми.** Закон України "Про дошкільну освіту", Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, програма розвитку дитини дошкільного віку "Українське дошкілля" визначили сучасні ідеали виховання, які повинні стати основою відтворення духовно-морального потенціалу нації. Головна мета виховання, визначена в Концепції національного виховання, полягає у передачі молодому поколінню багатств духовної культури народу. Зважаючи на це, найважливішим завданням вітчизняної педагогіки є формування високоморальної особистості шляхом виховання моральних почуттів. Багатогранність і значущість їх виховання у становленні особистості зумовили посилену увагу до вивчення цієї проблеми. Враховуючи особливості становлення особистості у дошкільному віці, педагоги та психологи важливого значення надають казці як ефективному психолого-педагогічному засобу морального виховання дітей, також вони зазначають, що казка несе у собі потужний поштовх приємних емоцій для дітей, які супроводжуються виховним змістом у вигляді позитивного прикладу для наслідування. Вона в різних формах передає дітям народну мудрість, загальнолюдські моральні ідеали. Завдяки "установці на вигадку" казка може слугувати ефективним засобом виховання, особливо у дошкільному віці, оскільки відповідає їх віковим особливостям.

В той же час моральне виховання засобами казки старших дошкільників є мало дослідженою науковою проблемою, що й обумовило вибір наряду наших наукових пошуків. **Мета статті** – теоретично обґрунтувати педагогічні умови морального виховання старших дошкільників засобами казки та представити результати їх експериментальної перевірки.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Проблема морального виховання дітей дошкільного віку була об'єктом багатьох досліджень у галузі педагогіки та психології. Так, ґрунтовно проблема морального виховання розглядалась у працях класиків педагогіки: К. Крупської, Є. Водовозової, С. Русової, Г. Ващенко, К. Ушинського, В. Сухомлинського. Вони наголошували на важливості морального виховання з перших років життя дитини, яке повинно бути спрямоване на

формування її моральної позиції, ціннісних орієнтирів, інтересів і потреб, і казка як засіб народної педагогіки у цьому контексті має велике значення. Сучасні педагоги розглядають казку як дієвий засіб виховання моральних якостей дітей (І. Бех, А. Богуш, О. Бондаренко, О. Кононко та ін.), досліджують методику її використання у процесі морального виховання дітей дошкільного віку (А. Анікін, А. Богуш, В. Пропп, О. Солнцева, Т. Поніманська). Психологи (О. Запорожець, Д. Ельконін, Е. Еріксон, О. Кононко та ін.) встановили, що моральне виховання з перших років життя дитини спрямоване на формування її моральної позиції, ціннісних орієнтирів, інтересів і потреб. Особливо значні зміни відбуваються у мотиваційній сфері дитини-дошкільника, які виявляються у розвитку моральних мотивів поведінки, а на етапі старшого дошкільного віку вони набувають супідрядності – підпорядкованості певній вищій меті. Тому неухвага до морального виховання в дошкільному віці не може бути компенсована у подальші роки, а вимоги до роботи з дітьми, запропоновані психологами, можна найкраще реалізувати за допомогою використання казки.

**Виклад основного матеріалу.** Термін "моральне виховання" в педагогічній науці є широковживаним, але не має "чіткої визначеності", на що вказував І. Бех [2]. У нашому дослідженні ми розглядаємо моральне виховання як цілеспрямовану взаємодію дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки [2].

Моральне виховання формує моральні поняття, погляди і переконання. Воно покликане також сприяти розвитку моральних почуттів, що виражають запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості. Не менше значення має і вироблення навичок і звичок моральної поведінки.

На всіх етапах розвитку суспільства мораль є важливим регулятором людської поведінки, людських відносин, а моральність – одним із критеріїв оцінки чеснот людини.

Українські педагоги розглядали казку як засіб морального виховання дитини. Вони зазначали, що людські стосунки у казках прості та зрозумілі, внаслідок чого дитина вчиться співпереживати горю, радіти щастю казкових героїв, перемозі Добра над Злом. Зустріч дитини з казкою викликає почуття емпатії (С. Русова) [5]. Важливе значення казки підкреслював педагог-гуманіст В. Сухомлинський, якій він відводить основне місце у своїй педагогічній системі: "Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена у яскравих образах. Казка – благородне і нічим не замінне джерело виховання любові" [2, с. 17].

Для того, щоб казка стала засобом формування моральної поведінки дитини, "сама дитина має на деякий час стати її активним співавтором, вступити з нею в особливий діалог" [3, с. 64]. Цей діалог дитина здійснює разом з казковими героями, в якому "герої казки живуть для дитини своїм особливим життям" [3, с. 113]. Дитина разом з казковим героєм здійснює шлях у світ культури та духу. Саме на цьому духовному шляху "все оживає і як би відкривається у своєму житті для дитини, яка відчуває це життя навіть у незмінних і неживих речах" [3, с. 18]. Цей шлях пов'язаний з випробуваннями, труднощами, через подолання яких затверджуються цінності правди, краси, добра, вірності, формується яскрава особистість. Казковий герой виступає тим чинником, через який дитина актуалізує свої переживання. "Завдання казки – дати образи, в яких виражаються, якими харчуються почуття" [3, с. 136]. При цьому достовірність переживань свого морального "Я" і морального "Я" іншого "переживаються людиною як доброта, чиста совість і любов" [5]. Виявлення справжності свого морального "Я" і морального "Я" іншого допомагає встановити взаєморозуміння із світом і самим собою.

Казковий герой актуалізує діалог між дитячою, дорослою та загальнолюдською культурами, оскільки, з одного боку, він близький дитині: він так само, як і дитина, є учасником гри, здійснює певну ігрову роль, включений в сюжет і т. д.; з іншого – він сприймається і дорослими, і дітьми як існуючий учасник їхньої спільної гри [4].

Розвиваюча сила "героя" в тому, що образ його полісемантичний (багато-значний), і коли дитина вступає у стосунки з "героєм", він наділяє її новими

несподіваними вимірами: образ "героя" входить у дитину, перетворює її поведінку, націлює на бажаний образ і впливає на життєвий сценарій. Казковий герой допомагає дитині подивитись на себе збоку, побачити справжність і цінність свого образу морального "Я".

Через казку легше всього пояснити дитині перші та основні поняття моральності: що таке "добро" і що таке "зло". Казкові герої завжди або хороші або погані. Дитина ототожнює себе з позитивним героєм. Таким чином, казка дітям прищеплює добро. Моральні поняття, яскраво представлені в образах героїв, закріплюються в реальному житті і взаєминах з близькими людьми. Адже якщо лиходії в казках завжди покарані, то єдиний спосіб уникнути покарання – не бути лиходієм.

Щоб використати казку, як один із засобів морального виховання дітей старшого дошкільного віку дослідники [3, 4, 6] радять: 1) використовувати казки у процесі спілкування з дітьми в різних видах діяльності в контексті вирішення завдань морального виховання; 2) використовувати наочність у процесі роботи з казкою; 3) застосовувати казки у системі: на початковому етапі – використовувати короткі казки, уривки з казок про певні моральні якості; надалі – використання казок більш складного морального змісту, які показують не окрему рису, а певний характер героя, його типаж; 4) підкріплювати отримані знання, уміння та навички читанням казок вдома тим самим досягаючи єдності позицій педагогів і батьків стосовно використання казок у процесі морального виховання дітей.

Методику використання казок у процесі морального виховання дітей дошкільного віку вчені пропонують реалізовувати у єдності трьох напрямів, а саме: робота з дітьми, робота з вихователями та батьками, що забезпечує повноцінний розвиток моральної свідомості дошкільника. Використання казки як засобу морального виховання здійснюється за допомогою таких методів, як: приклад головного героя казки, наслідування позитивної поведінки головного героя казки, спільна гра (розігрування позитивних ролей головних героїв казки) тощо. При використанні засобів казки у моральному вихованні старших дошкільників необхідно враховувати також специфіку дитячої літератури та дитячого фольклору. Їх доцільний вибір проявляється в яскраво вираженому виховному спрямуванні, відповідності тем, образів, ідей віковим особливостям дітей, поєднанні словесного матеріалу з елементами гри та самостійної дитячої творчості [6].

Отже, саме за допомогою казки дитині найлегше набути моральної свідомості. У казках відображені усвідомлені і неусвідомлені проблеми людини протягом усього життя, а також показаний процес вирішення цих проблем. Мова казки доступна дитині, саме казка проста і в той же час загадкова. Вона сприяє розвитку уяви, а це необхідно для вирішення дитиною власних проблем. Стель казки зрозумілий дитині. Дошкільник ще не уміє мислити логічно, і казка ніколи не обтяжує дитину якимись логічними роздумами. Дитина не любить настанов, і казка не вчить її напряду. Казка пропонує дитині образи, якими вона насолоджується, непомітно для себе засвоюючи життєво важливу інформацію. Казка ставить і допомагає вирішити моральні проблеми. У ній всі герої мають чітку моральну позицію.

Аналіз науково-методичної літератури дає можливість обґрунтувати педагогічні умови щодо застосування казки як засобу морального виховання дошкільників, до яких ми відносимо: професійну компетентність вихователів ДНЗ щодо проблеми морального виховання дошкільників засобами казки, що передбачає детальний відбір літератури, аналіз характеристик героїв з метою впливу на дитину та формування у неї позитивних моральних якостей; дотримання вимог чинних програм щодо виконання відповідного змістового наповнення та подальше їх удосконалення з даної проблеми; співпрацю ДНЗ із сім'ями вихованців, що дає можливість ефективно застосовувати казки як в ДНЗ, так і вдома.

Емпіричне дослідження проводилося на базі ДНЗ № 17 "Перлинка" м. Ніжина Чернігівської області. Респондентами виступили діти старшого дошкільного віку (48 осіб), вихователі (8 осіб) та 18 батьків.

У межах дослідження здійснювалося виконання таких завдань: 1) дослідження професійної компетентності працівників ДНЗ з проблеми морального

виховання старших дошкільників засобами казки; 2) перевірка дотримання вимог програми розвитку дітей дошкільного віку "Українське дошкілля" щодо морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами казки; 3) виявлення співпраці ДНЗ з родинами вихованців щодо використання казки як засобу морального виховання в умовах сім'ї.

Для вирішення завдань були застосовані методи дослідження: анкетування вихователів дошкільного закладу, бесіда з дітьми "Моє ставлення до хороших і поганих вчинків", бесіда з вихователями стосовно визначення рівня включеності батьків у співпрацю, інтерв'ю з вихователями і батьками, спостереження за виконанням змісту, форм, методів роботи вихователя щодо формування моральних якостей дітей старшого дошкільного віку.

Аналізуючи дані, отримані у процесі анкетування вихователів ДНЗ, які працюють у старших групах, нами було встановлено, що 60 % вихователів знають про моральне виховання та про використання казки як засобу морального виховання дітей, 40 % вихователів мають практичні вміння щодо формування моральної поведінки у дітей старшого дошкільного віку, 5 % застосовують засоби казки у моральному вихованні старших дошкільників.

Це дає нам можливість зробити висновок, що професійна компетентність вихователів з питань морального виховання дошкільників знаходиться на середньому рівні, а казці як засобу морального виховання дітей вихователі не надають важливості.

Спостерігаючи за дотриманням вимог чинних програм розвитку дітей та використанням вихователем змісту, форм, методів щодо формування моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобами казки, ми зазначаємо, що казка як засіб морального виховання використовується недостатнього.

Проаналізувавши плани роботи вихователів, ми дійшли висновку, що врахування вимог чинних програм наявне у їх роботі, але воно не застосовувалося повною мірою, є не систематичним і не актуальним для формування моральних якостей у дітей.

Метод спостереження дозволив нам детально вивчити вибір педагогічно доцільної поведінки вихователя у відповідь на негативні моральні прояви поведінки дітей: вихователі переважно не реагують на будь-які вияви поведінки, іноді наполягали на своєму, не зважали на слова, бажання, прохання дитини; принижують дитину при інших, караючи її; байдуже забирають дитину у батьків.

Аналізуючи інтерв'ю з вихователями дошкільного закладу щодо *дотриманням вимог чинних програм*, щодо формування моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку, ми визначили ієрархію якостей, які обрали вихователі, і які на їх думку, мають бути виражені у поведінці дитини старшого дошкільного віку. Більшість вихователів – 53 % наголосили на тому, що, перш за все, у дітей потрібно формувати чесність, 17 % вихователів зазначили риси, які не стосуються морального виховання, 20 % вихователів відзначили таку моральну рису як справедливість, і всього 10 % вихователів відзначили порядність як необхідну моральну рису для старших дошкільників.

Таким чином, вихователі ДНЗ намагаються у своїй роботі дотримуватися вимог чинних програм розвитку дітей щодо використання змісту, форм і методів у формуванні моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку. Разом з тим ми відмічаємо, вихователі не вказали перелік казок, які необхідно використовувати у роботі саме зі старшими дошкільниками, а також частково схарактеризували моральний портрет старшого дошкільника (називаючи такі моральні риси як чесність, справедливість, порядність), а деякі з них вказували особистісні риси (впевненість, самостійність, цілеспрямованість тощо).

Аналізуючи результати бесіди з вихователем щодо співпраці з батьками у моральному вихованні дітей, ми з'ясували, що третина батьків, намагаються активно співпрацювати з ними. 40 % батьків відвідують батьківські збори, 30 % – вважають, що в консультаціях вихователя немає потреби і вони самі планують роботу з морального виховання своїх дітей. 20 % батьків погоджуються на індивідуальні консультації, і тільки 10 % батьків намагаються активно співпрацювати з ДНЗ.

Інтерв'ю з батьками засвідчило, що до 45 % батьків, зверталися з інформацією про негативні моральні прояви у поведінці дитини; і 20 % батьків мали від вихователів похвалу за належне виховання своєї дитини; 25 % батьків відвідували заходи, які були присвячені проблемі морального виховання дітей; 10 % – назвали казки, які найкраще підходять для формування моральної свідомості дитини; 30 % – зважають на смаки та уподобання своїх дітей; 10 % – вказали перелік улюблених книжок їхньої дитини, що є у домашній бібліотеці.

Отже, зазначаючи належну співпрацю вихователів з батьками щодо морального виховання дітей (наявні індивідуальні консультації, проводяться заходи, присвячені проблемі морального виховання дітей), акцентуємо увагу й на певних труднощах – такі заходи відвідують не всі батьки, а ті, які відвідували подібні заходи, мають лише поверхові знання щодо досліджуваної проблеми, зокрема, це було помітно тоді, коли батьки з труднощами називали казки, які найкраще підходять для формування моральної свідомості їхньої дитини, їм було важко вказати перелік улюблених книжок їхньої дитини, більшість з них не мають таких книжок у домашній бібліотеці. Тому можна зробити припущення, що інформація, яка подана у змісті консультацій є складною для сприйняття її батьками.

Результати проведеного нами дослідження дотримання педагогічних умов засвоєння дошкільниками моральної поведінки засобами казки засвідчили, що практика ДНЗ нині не повною мірою відповідає зазначеним педагогічним умовам організації та проведення виховної роботи з дітьми, просвітницької роботи з батьками та професійної компетентності у контексті формування моральних рис у дітей. Перш за все, це стосується питань, пов'язаних із рівнем кваліфікації вихователів. На констатувальному рівні нашого дослідження було з'ясовано, що більшість вихователів (60 %) відчують труднощі у проведенні з дошкільниками занять з морально-етичної тематики, а саме через недостатню методичну обізнаність щодо застосування методів роботи з казкою. Також в організації процесу морального виховання в ДНЗ спостерігаються організаційно-методичні труднощі пов'язані з добором, адаптацією, розробкою та доцільним використанням різних форм морально-просвітницької роботи з батьками вихованців. Також одним із факторів низького рівня морального виховання дошкільників є недостатнє застосування казки та її засобів у щоденній роботі вихователя ДНЗ через відсутність української народної казки як засобу морального виховання в державних програмах, якими користуються сучасні дошкільні заклади. Мова казки, особливо народної, доступна дитині, вона ставить і допомагає їй вирішити моральні проблеми, адже всі казкові герої мають чітку моральну позицію.

Разом з тим дана проблема потребує подальшого вивчення задля вдосконалення державних програм дошкільного виховання, що у свою чергу підвищить рівень морального виховання дошкільників.

#### Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К., 1999. – 42 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
3. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища школа, 2002. – 408 с.
4. Веракса О. Про користь чарівної казки: психоаналітичний підхід / О. Веракса // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010. – № 10. – С. 63–65.
5. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – Н. : НДПІ, 1998. – 214 с.
6. Смирнова Е. Співвідношення безпосередніх та опосередкованих побудників моральної поведінки дітей / Е. Смирнова // Питання психології. – 2001. – № 1. – С. 56–63.